

Boekbesprekingen

N. A. J. Lagerweij & E. M. Haak

Erst goed kijken ... De dynamiek van scholen-in-ontwikkeling

Garant, Leuven/Apeldoorn 1994

192 pagina's f 35,50 ISBN 90 5350 273 4.

"Onderwijsvernieuwing gaat in de eerste plaats over en om mensen. De werkelijkheid leert dat mensen meer zijn dan rationeel handelende wezens. Organisaties waarin zij werkzaam zijn, bieden weliswaar een structuur voor het handelen, maar daarmee is nog in het geheel niet zeker hoe betrokkenen daarin zich voelen en gedragen. (Lagerweij & Haak, 1994, p. 8-9). De auteurs verwoorden deze gedachten om aan te geven dat er geen recept bestaat voor het veranderen van onderwijs. Een inzicht dat door mij ten volle gedeeld wordt.

De auteurs vergelijken onderwijsverandering met het spelen van minigolf. De auteurs formuleren in de inleiding op het boek dan ook de volgende boodschap: leer eerst goed te kijken en te analyseren wat zich zoal voordoet als mensen in verandering (moeten) komen in het onderwijs. Pas als voldoende duidelijk is hoe het complexe patroon van onderwijsverandering in elkaar steekt, is het mogelijk op constructieve wijze deel te nemen aan dat proces. De uitwerking hiervan beslaat de zes hoofdstukken van het boek.

Het eerste hoofdstuk gaat over het verschijnsel onderwijsverandering. De auteurs geven aan wat met het begrip onderwijsverandering bedoeld wordt. In dit eerste hoofdstuk wordt onder andere de idee uitgewerkt dat onderwijsverandering geen eenmalig proces is, maar een voortdurend, continu ontwikkelingsproces.

In het tweede hoofdstuk wordt onderwijsverandering in historisch perspectief geplaatst. De lijnen worden aangegeven waarlangs de vernieuwing van het onderwijs zich in deze eeuw heeft ontwikkeld: van het werk van pioniers naar een meer systematische aanpak; van een pedagogische wenselijkheid naar een maatschappelijke noodzaak; en het verschijnsel van de groeiende verzorging. Ook wordt ingegaan op drie belangrijke sleutelwoorden van het onderwijsbeleid van de Nederlandse overheid: van distributief beleid via constructief beleid naar deregulerings-

of transformatief beleid. Ook gaan de auteurs in op accentverschuivingen in de ontwikkeling van de innovatietheorie. Het gaat hierbij om de sleutelwoorden: adoptie, implementatie, schoolorganisatie, de effectieve school en het schoolverbeteringsperspectief.

In het derde hoofdstuk wordt onderwijsverandering beschreven als een dynamisch proces. Met name gaan de auteurs in op factoren die bevorderend of belemmerend kunnen werken op het veranderingsproces. Uit deze beschrijving vloeit als het ware logisch het begrip schoolontwikkeling voort: als perspectief voor onderwijsverandering. Op dit begrip wordt in het vierde hoofdstuk nader ingegaan.

In hoofdstuk vijf stellen de auteurs enkele strategische aspecten van onderwijsverandering aan de orde. Kort maar krachtig wordt gerefereerd aan bekende klassieke indelingen in modellen, zoals die van Havelock en van Chin en Benne. Min of meer los van de bespreking van deze indelingen worden interventies belicht, die in het schoolontwikkelingsproces toegepast kunnen worden om veranderingen te stimuleren.

De auteurs zijn van mening dat in deze eerste vijf hoofdstukken voornamelijk het *hoe* van onderwijsveranderingen centraal staat. In het daarop volgende slothoofdstuk wordt door de auteurs meer aandacht geschonken aan het *wat*, de inhoud van onderwijsvernieuwing, maar... met het oog op de toekomst. In dit slothoofdstuk wordt een nieuw paradigma voor onderwijsverandering voorgesteld. Hierbij wordt sterk gesteund op wat andere onderzoekers of auteurs op dit gebied hebben geformuleerd.

Aan de basis van deze publikatie ligt naar mijn mening de vraag ten grondslag of en hoe schoolteams erin slagen de gewenste veranderingen in praktijk te brengen. Het proces wat hiertoe in gang gezet moet worden wordt ingekaderd in het ruimere begrip: *schoolontwikkeling*. Dit begrip betekent volgens de auteurs dat er op planmatige wijze voortdurend sturing gegeven wordt aan de inrichting van het onderwijs in de school en aan interne voorwaarden ten einde de vastgestelde doelen te bereiken.

Deze omschrijving vertoont overeenkomsten met de wijze waarop het begrip onderwijsverandering of onderwijsinnovatie wordt beschreven: "het op planmatige wijze proberen de kwaliteit van het onderwijs in één of meer scholen te ver-

beteren in relatie tot bepaalde gewenste doelen" (p. 17). De school wordt hierbij opgevat als een dynamische organisatie, die gedeeltelijk autonoom de richting uitzet om de gestelde doelen te kunnen realiseren. Vanuit deze begripsomschrijvingen worden de verschillende hoofdstukken systematisch uitgewerkt.

De auteurs hebben niet de pretentie gehad om een nieuwe wetenschappelijke bijdrage te leveren voor een adequate voortgang van de onderwijsvernieuwing. De studie is analytisch en theoretisch verantwoord, doch heeft een sterk eclectisch karakter. Met andere woorden: de meest waardevolle inzichten van de innovatieliteratuur van met name de jaren tachtig en de beginjaren negentig worden bij elkaar geplaatst en geregisseerd.

Niet alleen in het tweede hoofdstuk wordt onderwijsverandering in een historisch perspectief geplaatst. Ook de andere hoofdstukken worden, maar dan wel minder, gekenmerkt door hun historisch karakter. Onze innovatietraditie loopt als een rode draad door het boek heen. Ik vind dit een waardevol gegeven, omdat in het bijzonder studenten in de onderwijskunde van dit boek zullen kunnen profiteren.

Ten slotte nog enkele kritische kanttekeningen.

Soms heb ik moeite met de geringe consistentie waarmee met bepaalde begrippen wordt omgegaan. Een voorbeeld is het begrip transformatie. Op de pagina's 49 en 69 van hoofdstuk twee wordt gesproken over transformatief beleid als een alternatief voor of aanvulling op het constructief beleid. Een expliciete verklaring van dit begrip wordt niet gegeven. Op pagina 82 (hoofdstuk drie) wordt gesproken over een transformatiecyclus tijdens een implementatieproces. De betekenis hiervan wordt niet duidelijk aangegeven. Op pagina 175 (in het slothoofdstuk) wordt het begrip transformatie gebruikt als onderwijsopvatting. "Onderwijs als transformatie" (leerling-gestuurd) is gericht op het omgaan met persoonlijke en maatschappelijke veranderingen. Meer consistentie in het gebruik van het begrip transformatie zou gewenst zijn.

De publikatie wordt op een aantal plaatsen sterk gekenmerkt door een, naar mijn mening, opsommend karakter. Met name hoofdstuk vier lijdt hieraan. Het opsommende karakter van dit hoofdstuk leidt tot lijsten van factoren die een belangrijke rol spelen in het school-

ontwikkelingsproces (p. 102); tot het geven van eigenschappen en vaardigheden, waardoor een school in een schoolontwikkelingsproces als eenheid gezien kan worden (p. 103); tot het noemen van capaciteiten die bevorderend blijken te werken in een schoolontwikkelingsproces (p. 104); tot richtlijnen om een leergerichte benadering in organisaties te bevorderen (p. 110-111); tot functies van beleidsvorming (p. 113-114); tot een overzicht van onderwerpen van bepaalde beleidsgebieden (p. 115-116); et cetera. De subparagrafen van het vierde hoofdstuk leiden dan ook tot heel veel gedachtenstreepjes en gedachtenpuntjes. Ook worden de verschillende aspecten, factoren, richtlijnen en beleidsgebieden in schema's en classificaties gebracht, ontleend aan recente innovatieliteratuur. Ook het bekende tandwielenmodel van Fullan (p. 121) wordt in deze studie gepresenteerd. Teveel van al deze aspecten wordt echter in onvoldoende mate belicht. Het is té veel ineens.

Het boek blijkt voor een belangrijk deel tot stand te zijn gekomen in het kader van colleges voor studenten onderwijskunde en voor schoolleiderscursussen. Een gevolg hiervan is dat enkele thema's te kort beschreven worden: bijvoorbeeld de klassieke indelingen in innovatiemodellen in het vijfde hoofdstuk en de paradigma's in het zesde hoofdstuk. Hoe onderwijsopvattingen doorwerken in schoolconcepten en in onderwijsveranderingen verdient wellicht meer aandacht dan het gekregen heeft.

Samengevat: ondanks de kanttekeningen een goed leesbaar en zeer lezenswaardig boek met een sterk eclectisch karakter. Door gebruik van praktijkvoorbeelden wordt de leesbaarheid - zeker voor studenten - vergroot. Het boek is van belang voor een ieder die behoefte heeft aan een gewijzer of gids in het actuele, doch complexe veld van de onderwijsvernieuwing.

R. van den Berg

R. Licht & G. Spyer (Eds.)

The balance model of dyslexia

Van Gorcum, Assen 1994,

181 pagina's f 49,50 ISBN 90232 2936 3

In dit Engelstalige boek zijn zeven interessante studies gebundeld over theoretische en praktische aspecten van D.J. Bakkers balansmodel.

Vier studies zijn 'dicht bij huis' verricht (door Van Strien, Licht, Glaudé, Kappers & Hamburger) en drie door Italiaanse, Finse en Canadese onderzoekers. De meeste hoofdstukken zijn goed geschreven en vooral 'voer' voor experimenteel-psychologisch ingestelde lezers. Qua methodologische en conceptuele diepgang scoort wat mij betreft het hoofdstuk van Grace en Spreen (Canada) het hoogst.

Zoals door diverse auteurs genoemd, werd het balansmodel door Bakker in de jaren zeventig geformuleerd op grond van zijn onderzoeksresultaten met dichotische luistertests bij kinderen. Specifieker: bij kinderen werden ontwikkelingsveranderingen gedemonstreerd in herinneringsprestaties als functie van plaats van input (linker of rechter oor) bij talige stimuli. Terwijl bij jonge kinderen geen oordominantie of een linker-oordominantie gevonden werd, was er op latere leeftijden sprake van een rechter-oor dominantie. Oordominanties werden geïnterpreteerd als reflecties van informatieverwerkingen in de tegenovergestelde hersenhemisfeer, waarbij de linker hemisfeer als de 'zetel' van taalprocessen beschouwd werd en de rechter als de 'visueel-perceptuele' hemisfeer. Overigens werd in later onderzoek van Bakker et al. de hemisfeerdominantie niet meer vastgesteld d.m.v. dichotische luisterproeven maar met zgn. WRP of ERP (Word- of Event-Related Potential) technieken en de zgn. 'Probe evoked potential method' (zie hoofdstuk 4, Aro, Licht, Lyytinen).

Al in een vroeg stadium van de formulering van het balansmodel werden de onderzoeksgegevens met de leesontwikkeling van kinderen in verband gebracht. Jonge beginnende lezers zouden nog erg gefocused zijn op de (visuele) letterkenmerken en 'lezen met hun rechter hemisfeer' terwijl bij de oudere lezer talige processen ('zij lezen met hun linker hemisfeer') het lezen mediëren. De 'shift' is dus van de rechter naar de linker hemisfeer.

Opgemerkt moet worden dat al deze conclusies en 'statements' als *oversimplificaties* beschouwd kunnen worden (Lorusso; hoofdstuk 1). Dit geldt zowel voor Bakkers opvattingen over de functies van de rechter en linker hemisfeer, als voor de leesprocessen en hun ontwikkelingsverloop. Bovendien wijst Lorusso op diverse contrasten tussen Bakkers model en recente leesmodellen. Het behoeft geen betoog

dat dergelijke verschillen vooral belangrijk worden wanneer - zoals in Bakkers balansmodel - (1) subtypen leesproblemen onderscheiden worden, (2) deze geassocieerd worden met een onbalans in hemisferische ontwikkeling, en (3) specifieke (hersens)dominantie-manipulerende behandelstrategieën voor de subtypen voorgesteld worden.

In de loop der jaren is in het balansmodel een vast vertrekpunt geworden het onderscheid tussen het P-type en het L-type. Het P-type ('P' van perceptueel) heeft een langzame/gefragmenteerde/spellende leesstijl en produceert (veel) 'tijd-consumerende' fouten (herhalingen, correcties, fragment fouten). Het L-type ('L' van linguaal/linguïstisch) heeft een snelle/gehaaste/radende leesstijl en produceert 'substantieve' fouten (ommissies, toevoegingen, verlezingen).

Het balansmodel, nu, veronderstelt bij deze typen een functionele overontwikkeling van één hemisfeer (bijv. bij het L-type de linker) en/of functionele onderontwikkeling van de andere hemisfeer.

In diverse hoofdstukken probeert men het P-L type-onderscheid nader te valideren. Van Strien (hoofdstuk 2) en Licht (hoofdstuk 3) doen dit met een aantal woordleestaken en verbale en nonverbale tests, die in de studie van Van Strien bovendien bij de biologische ouders werden afgenomen. De conclusies die men trekt, komen erop neer dat verschillen in taakprestaties geïnterpreteerd worden conform de type-indeling. Bijvoorbeeld: "... P-dyslexics rely on a phonological word-reading strategy, whereas L-dyslexics seem to prefer a more visual, orthographic strategy" (Van Strien, p. 38).

Het moge duidelijk zijn dat dergelijke onderzoeken en conclusies (nog) niets te maken hebben met de validering van de idee van verschillende hersen*hel*ft-betrokkenheid bij de typen; en de hoofdstukken die deze vraag wél stellen, vinden in dit opzicht *geen* verschillen (Aro, Licht & Lyytinen, hoofdstuk 4) of verschillen *tegengesteld* aan de verwachting (Grace & Spreen, hoofdstuk 7, p. 158). Ook aan de resultaten van de studie van Glaudé (hoofdstuk 5) kan op z'n hoogst marginale evidentie ontleend worden voor verschillende hemisferische betrokkenheid bij de typen, die - in verband met de leeftijd van de kinderen (oudste kleuters) - uiteraard met andere tests bepaald moesten worden dan op grond van leestests.

'Niet gehinderd door deze kennis' wordt met 'latente' P- (LAP) en L- (LAL) typen (Glaudé, hoofdstuk 5) en met klinische populaties (Kappers & Hamburger, hoofdstuk 6) druk geëxperimenteerd met 'Hemisphere Specific Stimulation' (HSS: stimulusmateriaal aanbieden via visuele halfvelden of aan één der handen/oren) of 'Hemisphere Alluding Stimulation' (HAS: tekst aanbieden met lay-out veranderingen, zoals 'perceptuele verzwaring', die de rechter hemisfeer zou stimuleren, en 'cloze' procedures die de talige processen in de linker hemisfeer stimuleren).

Glaudé voegt aan haar design nog een neutrale behandelingsconditie toe (woorden worden in het centrale visuele veld geflitst). Interessant is dat deze conditie *even effectief* blijkt te zijn in het tegengaan van leesachterstanden (die de niet-behandelde controle-kinderen na een jaar wél lieten zien) als processtimulering via de functioneel onderontwikkelde hemisfeer bij LAL- en LAP-kinderen. Mij dunkt dat een dergelijk resultaat *de meerwaarde van het balansmodel teniet doet*. Anderzijds toont deze research aan dat vroegtijdig signaleren van 'lees-risico gevallen', gevolgd door vroege woord-verwerkingsstimulering, zeer zinvol is! Naar mijn mening hebben echter neuropsychologische *lateraliteitstheorieën* daar weinig nieuws te brengen en gaat het veel meer om goede toepassing van *leestheorieën*. Dit is ook mijn interpretatie t.a.v. de resultaten in het hoofdstuk van Kappers en Hamburger.

Tot slot van het boek presenteren Grace en Spreen (hoofdstuk 7) een replicatiestudie van zowel het classificatiesysteem van P- en L-typen als naar de effecten van de HSS-behandeling. Hun resultaten geven aan dat het met de betrouwbaarheid van het classificatiesysteem niet best gesteld is, maar dat deze verbeterd wordt wanneer als hoofdcriterium voor indeling niet de oordominantie maar het type fouten dat de kinderen maken, genomen wordt. Overigens is er ook onder dit revisievoorstel geen sprake van verbetering van de 'pre-treatment' ERP-resultaten, die immers de neuropsychologische 'bewijzen' voor links-rechts verschillen tussen de typen moeten verschaffen. De uitkomsten van de HSS-behandeling op conventionele lees-spellingtaken zijn in Grace en Spreens studie eveneens teleurstellend. Experimentele proefpersonen 'winnen' in het algemeen niet vergele-

ken met controlegroepen.

In de discussie bespreken Grace en Spreen een aantal knelpunten in het balansmodel. Zo achten zij het onwenselijk om met een dichotome subtypestructuur te werken en pleiten ze voor aanvulling met een mengtype. Dit zou inderdaad het aantal 'ingedeelden' doen toenemen. Anderzijds (mijn interpretatie) zou het mengtype wel eens de grootste subgroep kunnen worden, wat dan meteen zou bewijzen dat 'dominante hemisfeerprofielen' eerder uitzondering dan regel zijn bij leesproblemen. Anderzijds pleiten Grace & Spreen voor een verdere homogenisering van het begrip dyslexie door bij de subjectselecties alleen normaal-intelligenten, emotioneel stabiele personen, personen zonder (tevens) rekenproblemen, etc., toe te laten. Waarom willen Grace en Spreen dat eigenlijk? Wel... terwille van de homogenisering. Mijn commentaar is: Wat jammer dat zo'n prachtige studie met zulke 'onnozele' aanbevelingen moet eindigen. Ook ik ben van mening dat D. J. Bakker alle lof toekomt voor zijn gedurfd en creatieve pogingen om ideeën en theorieën in daden om te zetten. D. J. Bakker *had gelijk*. Echter, wanneer na 20 jaar blijkt dat de meerwaarde van de lateralisatietheorie nihil is, moet men niet krampachtig pogen gelijk te houden.

K. P. van den Bos

Mededelingen

Symposium 'Preventie van kindermishandeling'

Dit symposium dat georganiseerd wordt door de Stichting Voorkoming van Kindermishandeling (voorheen de Vereniging tegen Kindermishandeling) vindt plaats op 28 september 1995

Voor informatie en aanmelding: Bureau Extern, tel.: 072 644809

Congres: Indicaties, effecten en knelpunten rond sociale vaardigheidstrainingen gericht op kinderen tussen de 4 en 12 jaar

Dit congres, georganiseerd door de sector Jeugd van het Nederlands Instituut van Psychologen vindt plaats op 17 november 1995.

Voor nadere informatie: Mevr. drs. B. van Beek, secretaris congrescommissie, NIP-bureau, Postbus 9921, 1006 AP Amsterdam, tel.: 020 6109596

Promoties

Universiteit van Amsterdam

Promovendus: Drs. J. A. Oosterhuis-Geers

Titel proefschrift: PROBES: Procedure ter bevordering van effectief en efficiënt studeergedrag

Promotor: Prof. dr. B. H. A. M. van Hout-Wolters

Co-promotores: Dr. C. Terlouw en Dr. J. M. H. M. Willems

Datum: 24 mei 1995

Technische Universiteit Eindhoven

Promovendus: Drs. R. Taconis

Titel proefschrift: Understanding based problem solving: Towards qualification-oriented teaching and learning in physics education

Promotores: Prof. dr. B. H. A. M. van Hout-Wolters en Prof. dr. ir. M. J. A. de Voigt

Co-promotor: Dr. M. G. M. Ferguson-Hessler

Datum: 27 juni 1995

Inhoud andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift

20e jaargang, nr. 1, 1995

Discussiebijdrage: De tussenstop. Pleidooi voor een korte academische opleiding, door I. Weijers

Discussiebijdrage: Enkele gezichtspunten bij het actuele debat over de toekomst van de universiteit, door B. Rang

Algemene vorming en beroepsvorming. De uitdifferentiatie van het opvoedingssysteem, door R. Vanderstraeten

Concentratie en segregatie in het Nederlandse basisonderwijs, door S. Karsten

Kroniek: Identiteit, cultuur en opvoeding. Impressies van het vierde congres van het International Network of philosophers of Education, Leuven, 17-20 augustus 1994, door G. J. Biesta
Besprekingsartikel: Paul Hirsts epistemologische reflecties over de inhoud van het onderwijs. Bijna juist, steeds de provocatie waard, door P. Smeyers

Tijdschrift voor Onderwijsresearch

20e jaargang, nr. 2, 1995

Thema Organisatie en management van de meer autonome school

Inleiding: Nuances in autonomie, door J. Scheerens

Deregulering en de marktpositie van scholen, door H. W. C. van Amelsvoort en B. Witziers
De taakinhoud, de taakomvang en de taakbelasting van schoolleiders in het basisonderwijs, door W. G. R. Stoel

A self-evaluation procedure for schools using multilevel modelling, door R. J. Bosker en J. Scheerens

Studiesucces van buitenlandse studenten: Studievoortgang van buitenlandse studenten in het technisch-wetenschappelijk onderwijs geanalyseerd, door H. J. Schmidt, A. Verweij, W.

Jochems en J. Snippe

Huiswerk maken bij de televisie of bij geluidsmedia, door J. W. J. Beentjes, C. M. Koolstra en T. H. A. van der Voort

Het plaatsen van jeugdigen in pleeggezinnen en residentiële centra, door E. M. Scholte
Plaatsing in de jeugdhulpverlening. Een onderzoek bij 119 adolescenten, door E. J. Knorth en J. W. E. Dubbeldam
Effecten van een multicomponentieel computer-gestuurd programma op technisch lezen, door H. Smeets en A. van der Leij

Oratie: Behandeling in de orthopedagogiek: kiezen en delen, door A. J. J. M. Ruijsenaars
Wat valt er te kiezen of te delen? Enkele kanttekeningen bij de oratie van Ruijsenaars, door J. Rispens
Rekenen op maat, door A. Treffers

Kwaliteitsbewaking van zorg en de wenselijkheid van waarschuwingssignalen, door F. J. H. Harinck
Plaatsing kinderen met Down's syndroom in regulier onderwijs, door A. J. M. Scheepers, S. J. Pijl en H. Nakken
Psychosomatiek bij kinderen en adolescenten, door J. D. Bosch

Ontvangen boeken

- Bruyn, E. E. J. de, Pameier, N. K., Ruijsenaars, A. J. J. M., & Aarle, E. M. M. van, *Diagnostische besluitvorming*. Acco, Leuven/Leusden, 1995, f 46,50.
Bus, A. G., *Geletterde peuters en kleuters*. Boom, Meppel, 1995, f 32,50.
Doef, P. van der (red.), *Psychopathologie van kinderen en jeugdhulpverlening*. Uitgeverij SWP, Utrecht, 1995, f 32,50.
Dronkers, J., & Ultee, W. C. (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Van Gorcum, Assen, 1995, f 69,50.
Imelman, J. D., *Theoretische pedagogiek* (herziene versie). Uitgeverij Intro, Nijkerk, 1995, f 34,90.
Meijer, W. A. J., *Perspectieven op mens en opvoeding* (herziene druk). Uitgeverij Intro, Nijkerk, 1995, f 29,90.
Nossent, S., *Een beweeglijke psyche. Over epigenese bij baby's* (dissertatie). Kok Agora, Kampen, 1995, f 59,90.
Riet, S. P. van 't, *Het didactisch handelen van wiskundedocenten met betrekking tot interne differentiatie* (dissertatie). Uitgeverij Foliante, Zwolle, 1995, f 35,-.
Roeders, P., *Samen leren. Begeleidend onderwijs in kleine groepen*. Uitgeverij Garant, Apeldoorn, 1995, f 34,-.
Ruyter, D. J. de, & Ruyter, P. A. de (red.), *Opvoeders-hulp geboden*. Uitgeverij SWP, Utrecht, 1995, f 32,50.
Sting, St., & Wolf, Chr. (Eds.), *Education in a period of social upheaval. Educational theories and concepts in Central East Europe*. Waxmann, Münster/ New York, 1994.
Timmerman, K., *Kinderen met aandachts- en werkhoudingsproblemen*. Acco, Leuven/Leusden, 1995, f 38,25.
Vis, J. C. P. M., *Politieke kennis en politieke vorming*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1995, f 69,50.

Inhoudsopgave

Pedagogische Studiën Jaargang 72, nummer 4/1995

B. Schonewille en A. van der Leij

De rol van de leerkracht voor allochtone en autochtone leerlingen
in het eerste jaar van het basisonderwijs 242

L. Sontag en G.W. Meijnen

De invloed van school- en klaskenmerken op de cognitieve en lin-
guïstische vaardigheden van kleuters 258

M. Elshout-Mohr en B. H. A. M. van Hout-Wolters

Actief leren en studeren: acht soorten instructieleer-
episodes 273

Discussie

F. Meijers

Kiezen of gekozen worden? 301

R. Kunnen

Reactie op F. Meijers: 'Kiezen of gekozen worden?' 305

F. Meijers

Naschrift bij de reactie van R. Kunnen 307

Kroniek

J. van Gennip en A. Pelkmans

Karakteristieken van Nederlands onderwijsonderzoek: stand van
zaken begin jaren negentig 309

Boekbespreking 315

Mededelingen 320

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT